

Fishman-en 'RLS'-a edo 'INBE'-a gurean zertan den

Euskararen 'corpus'-a nahiz 'status'-a ari direla aldatzen askoren ahotan dabilen kontua da. Halere, uste horrek ez luke zertan harrigarria izan behar, hizkuntza bat aldioro aldatuz doa eta.

Aldi hau, alabaina, ezberdina da; izan ere, getarazi nahi dugun aldaketekin Reversing Language Shift (RLS) edo —Mikel Zalbideren itzulpenean— Hizkuntza Indar-Beritzea (INBE) dugu jokoan. Hau da, azken urteotako euskararen higatze eta baztertzetik, indarberritze eta hedatze batera igarotzea bilatzen ari gara. Eta norabide aldaketa hori zenbaterainokoa eta nolakoa den du hizpide euskaltzale orok.

Miren Mateok, Eusko Jaurlaritzaren Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzaren koordinazio-zuzendariak, esate baterako, modu honetan laburbiltzen zuen hizkuntz aldaketa hori Azpeitiko Euskara Patronatuaren webgunean (www.erabili.com):

Aldaketa sakona euskaldunen kolektiboaren ezaugarrietan, euskaldun zaharren kopurua pixkanaka jaitsiz doalako, euskara bigarren hizkuntza duten gazte elebidunen kopurua ugaritzearen ondorioz (gazteen artean euskaldun berrien kopurua euskaldun zaharrena baino handiagoa da). Bi kolektibo horien ezaugarriak oso desberdinak dira, euskaraz edo gaztelaniaz mintzatzeko orduan duten gaitasunaren edo erraztasunaren ikuspegitik zein beraien familiako, gizarteko (eta laneko) harreman-sareetan dagoen euskaldun-dentsitatearen ikuspegitik. Desberdintasun horiek izugarri baldintzatzen dute kolektibo horien hizkuntza-erabilera. (Mateo, 2003-06-04)

Aldaketa sakon horien oinarrian dauden hainbat datu aurkeztu eta azaltzeko parada izango dugu hurrengo lerroetan.

EAEko 1991-2001 hamarkadako argi-ilunak

Has gaitezen, 2001eko zentsuko informazioan oinarrituta, Eustatek joan zen uztailean kaleratu zuen zenbait informazio interesgarri —eta, batzuetan, harigarri— ikusten.

1991tik 2001era bitartean EAEn estatistikoki euskalduntzat jotzen direnak 543.617 izatetik 656.980 izatera igarodira; hau da, 2 urte eta gehiagoko biztanleriaren (bestotako umeak-eta ez baitira hizkuntza aldetik kontuan hartzen) %26,2tik %32,3ra. Datu deigarri bat: EAE osoan euskaldunen hazkundera sei puntukoa izan den bitartean, Araban puntu eta erdi handiagoa izan da: 8,6tik 16,2ra bitartekoa, hain zuzen.

Euskaldunen ugaritze hori albiste pozgarria da, dudarik gabe, baina era berean itzal ilunak izan ditzakeena. Goazen, bada, gure kezkek azaltzera.

Jakina da euskara ikasteko bi bide nagusi daudela: gurasoengandik jasoz edo etxetik kanpo ikasiz (hezkuntza sistemaren bidez nahiz gau eskoletan). Baina, ume eta gazteen gaineko ikerlanek agerian utzi dute euskara erabiltzeari gehien eusten diotenak, familian ikasi dutenak direla; horrezaz gain, ikastetxeetan ere euskaraz ikasi badute, hainbat hobe! Gainontzeko kasuetan, hau da, euskara eskolan —baina ez familian— ikasi dutenek erabileraxuagoa dute (edo ez dute batere erabiltzen).

Horren zergatia begi bistakoa da: erdal munduaren indararen aurrean, soilik euskararen munduan nahikoa murgilduta hazi direnek lortzen dituzte erabilerarako beharrezkoa diren gaitasuna, bat-batekotasuna eta ohitura. Eta, gainera, beste oinarrizko baldintza hau ere inork baino hobeto betetzen dute etxean euskaldundu direnek: euskaraz egin ohi duten pertsonekin harreman ugari izatea (familia artekoekin nahiz lagunekin).

Tamalez, EAEko etxeetan euskara ikasi dutenak (euskaldun zaharrak deitu ohi ditugunak) urriagoak dira 2001ean 1991n baino, epe horretan euskaldun mota horretakoak 431.806tik 415.623ra jaitsi baitira. Puntu hau argitze aldera, esan behar da lehen edo ama hizkuntza euskara dutenak (euskaldun zaharrak) soilik Araban hazi

di rela (8.038tik 10.295eraino); Bizkaian eta Gipuzkoan, aldiz, mota horretako euskaldunek behera egin dute. Hona hemen joera bereiztu horren funtsa: azken lurralde hauetan hiltzen ari diren adineko belaunaldi euskaldun petoak, Arabako lur gehienetan bizpahiru belaunaldi lehenago desagertu ziren.

Galera horren ordainetan —edo berau partzialki estaltzeko, behinik behin—, lehen edo ama hizkuntza euskara eta gaztelania —biak batera— dituztenak 75.325etik 87.012ra pasatu dira 1991-2001 aldian. Eta, orain bai, joera hori bera EAeko hiru lurraldeetan errepikatzen zaigu.

Horren ondorioz, egungo (2001eko) euskaldun guztietatik %76k euskara dute ama hizkuntza bakartzat, 1991n %93 zirelarik.

Euskaldun adindu horien desagerpenak kalte handia ekarriko dio euskararen erabilerrari, hala 'corpus'-ean nola 'status'-ean. Euskararen 'status'-ari erreparatuta, hona hemen desagerpen horrek dakarren ondorio txar bat euskararen transmisiorako: 1991-2001 aldian etxean euskara baino erabiltzen ez dutenak 290.329tik 284.084ra jaitsi dira, EAeko zentsuaren arabera. Zorionez edo, Araban kontrako joera nabarmentzen da, denbora tarte berean etxean soilik euskaraz egiten dutenak 3.616tik 5.504ra igaroz.

Eta lehen edo ama hizkuntzarekin gertatzen zen bezala, EAEn euskara eta erdara, biak batera, etxeko hizkuntzatzat dutenen kopuruek gorantz egin dute hamar urteko epean: 169.654tik 175.157raino (igoera hori ere hiru lurraldeetan gertatuz).

Antzaenez, euskaldun gehiago izatearen ordainean bat haxe da: lehenagoko etxeko (euskarazko ala erdarazko) elebakartasuna elebitasun bihurtzea.

Gabeziak gabezia, euskaldunen euskara erabilera zertxobait ari da areagotzen, antza, EAeko eremu batzuetan, bederen. Horrelako joeraren berri, eremu eremu aztertuta, *Euskararen Jarraipena III. Euskal Herriko soziolinguistikako inkesta 2001-ek eskaintzen digu:*

Erabilera publikoa: bat eta lau puntu artean igo da lankide, dendari, seme-alaben irakasle edo estatuko administrazioarekin, nahiz banketxe, udal bulego edo osasun

zerbitzuetan. Ezin da ahaztu, alabaina, jaitsiera ere kasu batean gertatu dela, ertzainekin hitz egitean alegia.

Familia/lagunarteko erabilera: familia arteko harremanetan gorabehera txikiak dira nagusi, batzuetan gorantz eta besteetan beherantz, eta hortik ondoriozta daiteke egoera egonkortua dela. Lagunartean, bestalde, badago bi puntuko igoeratxo.

Ikerlan horren datuak behin ustiatu eta gero, hona hemen txostenean bertan agertzen zaigun deskribapena: «Azken hamar urteetan, erabilera publikoak gizarte-erabilerak edota etxeko erabilerak baino gehiago egin du gora.» (www.euskadi.net/euskara_inkestak/).

Azaldutako datuetan, bi aldaketa antzeman daitezke: a) poliki bada ere, euskararen komunitatea mugitzen eta aldatzen ari da (aldaketa horien balorapenean ez gara murgilduko); b) euskarak azken mendeetan familia izan badu transmisio eta erabilera eremu, egun, funtzio horietan familiak duen eragina ahulduz joan da.

Euskararen ondorengotaratzeari edo transmisioa irakas-sistemak ere hartu du bere gain, batzuetan, familiarekin batera, eta, besteetan, bakarka. Hori ez ezik, familia osatzen duten bikote mistoak (bikoteko bat euskalduna denean, baina bestea ez) ugaritu zaizkigun arren, bikotekide horietatik euskara dakiten gehienek euren umeei euskaraz egiten diete.

Baldintza horiekin guztiekin, familiaren baitako euskara erabilerak aurrera egin ez duen arren, euskara eremu publikoetan ari da aukera berriak aurkitzen. Horretan, hizkuntza normalkuntza eta plangintza saioen eragina begi bistakoa da aurrera egite horretan edo, gutxienez, arrazoi demolingüistikoengatik familian galtzen ari dena 'kalean' irabazteko.

Fishman-en 'RLS'-a edo 'INBE'-a eta gizarte aldaketaren ikuspuntua

Euskarak pairatzen dituen aldaketak hain nabarmenak izanik, gertaera horiek ezin dira gizarte aldaketaren teo-

riatik aztertu? Jakina da, batetik, zientziaren paradigman teoriak duen zeregina funtsezkoa dela, eta, bestetik, asko diela zientziaren funtzio eraldatzailea aldarrikatzen duten zientzialariak. Hori horrela, zergatik ez aztertu hizkuntza baten egoera aldatzeko ahaleginak gizarte aldaketaren teoriaren argira?

Fishman-ek espresuki ukatu ditu 'RLS' edo 'INBE' planteamendua gizarte aldaketaren teoriarekin harremanetan jartzeko gonbidapenak:

I have sometimes been asked why RLS is so little related to the general theory of social change. My first answer has been that RLS recognises democratic responsibility for cultural self-determination by minorities, whereas social change theory has ignored any moral responsibility toward those who suffer as a result of social change. My second answer has been that social change theory views modernisation as an inevitable universal and ubiquitous process that pertains to all of culture, whereas RLS attempts to differentiate between faster and slower moving sectors of change and to foster greater self-regulation of the latter for the purposes of language-and-identity retention. Both of these differences are important for a general theory of RLS. RLS is applied to individual cases of threatened languages on the basis of a general theory derived from an examination of many diversified individual cases (immigration, conquest, exile, genocide, commercial domination, spread of innovation and superior knowledge, etc.). (Fishman, 2001, *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective*, Clevedon-Buffalo-Toronto-Sydney, Multilingual Matters, 462-463 or.)

Atrebentzia handia bada ere, zintzotasunak bultzatzen gaitu Fishman-ek emandako arrazoi batzuekin ditugun zalantzak aipatzera. Dudan jartzen dugu, adibidez, egile horren ondoko iritzia: gizarte aldaketaren teoriari gizarte aldaketaren ondorioak pairatzen dituztenen sufriemenduen gaineko axolarik eza egozten diona; edota modernizazioa gizarte aldaketaren teoriak kultura guztiei dagokien ezinbesteko, nonahiko eta edonongo prozesutzat hartzen duela dioena. Hori guztia asko esatea dela sus-

matzen dugu, gizarte aldaketaren teoria oso zabala izanik, ikuspuntu askotatik jorratzen baita. Horrezaz gain, 'auto-determinazio kulturalaren eskubidea erabiltzeko gutxiengo erantzukizun demokratikoa RLSk onartzea', ez da arrazoi nahikoa RLS planteamendua gizarte aldaketaren baitan ezin dela aztertu esateko.

Dena den, Fishman-ek duen iritziari eusteko arrazoiak eztabaidatzea baino, hemen 'RLS'-a edo 'INBE'-a gizarte aldaketaren teoriaren ikuspuntutik ere aztertzea —azaletik bada ere— aberasgarri eta lagungarri gerta daitekeela iradoki nahiago dugu.

Abiapuntua gizarte/hizkuntza binomioa dugu; hau da, hizkuntzalaritza eta soziolinguistikaren hastapenetan ez bezala, egun, hizkuntza gizartearen funtsezko elementu bezala ulertzen da —eta ez soilik gizartearen ispilu gisa—. Autore askok hizkuntza/gizarte binomioaren bi osagaiak (gizartea eta hizkuntza, alegia) elkarri eragiten diotela defendatzen dute, neutroa den hizkuntzarik ez dagoelako.

Hizkuntza/gizartea binomioaren bi elementuak hain loturik egonda, bidezkoa zein gomendagarria dirudi hizkuntza baten aldaketak gizartearen aldaketa aztertzen duen teoriaren baitan aztertzeak.

Lerro hauetan, baina, ez dugu planteamendu horretan sakontzeko tarterik; beste batean izan beharko.¶